

RESTAURAREA DE CARTE VECHIE - ÎN TRE PRINCIPIUL MINIMEI INTERVENȚII ȘI RESTAURĂRII DE MARE AMPLOARE

Alexandru ȘTIRBAN

Mijloc de cultură, de progres și civilizație, considerate de multe ori adevărate „podoabe ale altarului“, cărțile vechi au fost afectate atât de frecvența lor utilizare, cât și de păstrarea lor în condiții nefavorabile.

Pe plan național, în activitatea de restaurare a cărților vechi, românești sau străine, s-au manifestat două tendințe de evoluție. O primă tendință este axată pe restaurarea completă a volumelor, deci restaurări de mare amploare, și o altă tendință, mai apropiată de practica internațională, se bazează pe intervenții mici asupra cărților, fără descoaserea volumelor.¹

Apreciate sau renegate aproape în egală măsură, fiecare dintre aceste metode are justificarea ei, câtă vreme nu se cade în păcatul exclusivismului.

Dacă intenționăm să

apreciem exact care dintre cele două metode o aplicăm în timpul procesului de restaurare al unei cărți, trebuie neapărat să pornim de la ideea că fiecare obiect, în cazul nostru fiecare carte veche, este un caz de sine stătător, are probleme specifice. Numai după o analiză temeinică a fiecărui element în parte, corelată cu starea de conservare, cu natura, evoluția, și dimensiunea degradărilor, restauratorul trebuie să decidă care metodă va fi propusă pentru aplicare.

Orice restaurator dorește ca intervenția directă asupra unei cărți să presupună operații minime, care să permită păstrarea întregului, așa cum a fost el realizat de artist. Trebuie însă să fim conștienți, că, mai ales la noi, acest deziderat este departe de a se realiza. Din acest motiv, considerăm că este imperios

1. Alexandru Știrban, *Restaurarea pe volum nedesfăcut a unei Evanghelii tipărită la Deal, 1644*, în *Apulum* XXXV, Alba Iulia, 1998, p. 623-624.

necesară aplicarea unor programe de conservare în colecții de carte veche, ele fiind singurele mijloace eficiente în vederea stopării sau a prevenirii degradării masive a cărților vechi. Cât timp astfel de măsuri nu vor fi puse în practică, spre laboratoarele noastre de restaurare vor „curge“ în continuare cărți vechi, asupra cărora nu vor putea fi aplicate intervenții minime, câtă vreme ele au suferit distrugerii majore, atât la corpul cărții cât și la legatură. În cazul legăturii, de multe ori se poate remarca o distrugere a tuturor elementelor (a nervurilor, capital-bandului, forzațurilor, scoarțelor sau a învelitorilor din piele), sau chiar a pierderii totale a acesteia. Acest lucru este specific cărții vechi românești și este comun tuturor depozitelor de acest fel din țară. În această direcție, este nevoie de o atenție sporită privind cel puțin stoparea proceselor evolutive de degradare. În lipsa unor măsuri în acest sens, este limpede că restauratorii vor fi nevoiți mult prea des să recurgă la intervenții de mare amploare.

În actualele condiții în care este păstrată, cartea veche românească, deja deteriorată în mare măsură, va continua să fie cel mai mult afectată, așa încât, curând, restauratorii nu vor mai putea aplica deloc intervenții mici, fără descoaserea volumelor.

Pornind de la aceste lucruri, în restaurarea unor cărți românești trebuie avut în vedere mediul în care acestea au fost

depozitate, degradările majore pe care acestea le au, atât în ceea ce privește suportul de text, cât și la legatură. Când este posibil, este preferabil să se execute intervenții mici, fără descoaserea volumului; când însă acest lucru nu este posibil, restauratorul este nevoit să recurgă la intervenții mari, fără însă a pierde din vedere păstrarea tuturor elementelor originale prezente.

Practica restaurării se bazează pe pregătirea științifică și istorico-umanistă, pe îndemânarea, discernământul, răbdarea și tehnica restauratorului, pornind de la experiența proprie a acestuia. În ansamblu, această pregătire trebuie să fie multidisciplinară.

Fotografie reprezentând carte veche a cărei legatură a fost restaurată pe volum nedesfăcut (Fotograf: Marius Moga)

Numai în acest fel vor putea fi pătrunse toate particularitățile operei, în cazul nostru, a cărților vechi. Fiecare carte veche poate oferi informații diverse care nu se referă doar la conținutul textului ci și la natura materialelor folosite, la proveniența acestora, la tehnici de fabricare, la metode de realizare a vechilor legături, tehnici de ornamentare, motivele folosite etc. O bună bucată de timp, se considera că doar textul și învelitorile ornamentate trebuiau să fie protejate în cursul restaurării. Această idee s-a dovedit a fi nu doar eronată, dar și extrem de dăunătoare.

Pentru a putea aplica metode corecte de restaurare, în cazul vechilor legături medievale de carte, în special românească, este necesar ca tendințele de cercetare să se extindă și asupra studiului materialelor, tehnicilor și ornamentelor folosite de vechii legători de carte. Cercetările întreprinse în acest sens s-au rezumat până la un moment dat doar la aspectul artistic sau la studiul materialelor, fără a se opri asupra tehnicilor de legare a cărților, în spațiul românesc. Pentru cartea străină, lucrurile stau cu totul diferit.

Elementele de legătură trebuiesc neapărat păstrate, în cele mai mici detalii. Acestea sunt realizate în mod specific, în funcție de epocă, de zonă geografică, de tradiții locale și mentalități individuale sau colective. Toate aceste elemente ne pot furniza detalii legate de răspândirea

meșteșugului legatului cărților, despre atelierele existente pe lângă mănăstiri, tipografii sau despre legătorii individuali, cei care au învățat meșteșugul legatului cărților, din tradițiile locale. Toate aceste lucruri au putut influența diferitele metode de lucru sau folosirea unor materiale specifice, rezultând în ultimă instanță particularitățile locale în tehnica legăturilor de carte².

Din acest punct de vedere, orice intervenție de restaurare trebuie să țină seama de toate aceste aspecte. Fiecare componentă a cărții poartă o serie întreagă de informații. În ansamblu, fiecare carte posedă date complexe, care cu trecerea timpului, au tendințe descrescătoare. Pierderea unei anumite cantități de informații conținută de carte se datorează fie deteriorărilor naturale, generate de îmbătrânirea materialelor, fie depozitării în condiții necorespunzătoare sau a unei restaurări defectuoase. În timp ce condițiile de păstrare pot fi ameliorate iar procesele de natură fizico-chimică și biologică pot fi stopate sau corectate printr-o restaurare corectă, daunele produse de restaurări defectuoase pot afecta atât stabilitatea cărții cât și mesajul pe care aceasta este menită să-l transmită.

Intervenția de restaurare trebuie să se rezume la strictul necesar, trebuind să servească în primul rând la redarea stării de sănătate și a funcționalității cărții, păstrând nealterate toate elemen-

2 Alexandru Știrban,
op. cit., p. 623 și 625

tele originale, nemodificând, neintervenind cu nimic în structura acestora.

Obținerea funcționalității cărții este necesară, pentru că aceasta este menirea ei, de aceea conservarea și restaurarea nu au în vedere izolarea completă a acestor opere. Cercetarea lor trebuie să se facă însă în condiții bine stabilite.

Pe de altă parte, modificările în structura cărții, modificări ale unor elemente constitutive ale legăturilor vechi, tocmai în numele acestei funcționalități, pe motiv că meșterul respectiv nu ar fi stăpânit corect arta legării cărților, iar unele detalii de execuție, unele elemente, nu sunt întocmai cu cele folosite în marile ateliere europene de legătorie, sunt de natură să modifice mesajul istoric și documentar al cărții respective. Adoptarea oricăror elemente străine cărții

vechi falsifică în esență opera respectivă și-i privează pe cercetători de dobândirea unor importante informații privind istoria tehnicilor de legare în anumite arii geografice, specificul meșteșugurilor, al legării cărților, particularități regionale ale acestei arte, specificul atelierelor etc.

Desigur, aceste lucruri sunt de regulă cunoscute. Ele trebuie avute în vedere permanent, atunci când luăm în discuție sau când decidem asupra metodelor și tehnicilor pe care le vom aborda în timpul procesului de restaurare al unei cărți vechi. Adoptarea, cu mult prea multă ușurință, a unor elemente străine cărții, chiar din dorința de a mări funcționalitatea acesteia, nu face decât să micșoreze sau să falsifice cantitatea și calitatea mesajului pe care obiectul îl transmite prin toate elementele sale constitutive.

Fotografie reprezentând carte veche românească cu deteriorări majore, soldate cu pierderea completă a tuturor elementelor de legătură. (Fotograf: Marius Moga)

Precum fiecare epocă are propriile caracteristici, tot la fel, fiecare atelier, fiecare zonă geografică și, de multe ori, fiecare legător de carte aveau specificitatea lor. În fond, din toate aceste particularități, se pot trage concluzii deosebit de interesante.³

Este limpede astfel că legătura sau elementele ei constitutive nu trebuiesc modificate sub nici o formă, în cursul procesului de restaurare, chiar dacă unele elemente nu asigură un anumit grad de funcționalitate.

Să lăsăm așadar meșterul medieval să rămână în istorie așa cum a creat el, cu frumusețea și specificul muncii sale, dar și cu imperfecțiunile pe care uneori le-a comis, și care, poate tocmai ele, sunt de natură a lămuri aspecte nebănuite în arta legării cărților. Corectarea meșterului, a legătorului, ar trebui să se facă doar atunci când anumitele detalii afectează starea de sănătate și permanența cărții.

Din alt punct de vedere, negarea oportunității intervențiilor de restaurare riscă să pericliteze durabilitatea în timp a cărților vechi.

Nu este bine și nu este științific să fie excluse de la restaurare volumele de carte veche, a căror legături au fost complet sau în mare parte degradate, cu toate elementele structurale compromise, doar din dorința de a aplica în mod obligatoriu o restaurare care să nu necesite descoaserea volumului.

Din practica noastră, am observat că, poate, tocmai aceste cărți sunt cele mai valoroase, atât din punct de vedere al vechimii, cât și ca nivel al informației istorice. Așa este cazul cărților vechi românești, care în mare parte nu au beneficiat de-a lungul timpului de condiții adecvate de păstrare. În restaurare, a ne călăuzi după alte reguli decât cele care pornesc de la starea de conservare și de la valoarea istorică a piesei este o greșeală de nepermis.

Restaurarea trebuie să stopeze procesele de degradare și să redea obiectului semnificația de odinioară, păstrând nemodificată structura acestuia. Ea trebuie să opteze întotdeauna, unde acest lucru este posibil, pentru intervenția minimă, cu păstrarea tuturor elementelor originale, păstrând nealterat mesajul operei.

Ca o concluzie, se poate spune că în restaurarea vechilor legături de carte trebuie să se aibă în vedere intervenții mici, fără descoaserea volumului, dacă acest lucru este posibil. Nu se poate aprecia de la început cât de mică va fi intervenția, decât după o atentă examinare. Sunt cazuri când starea de conservare a elementelor de legătură este de asemenea natură încât nu permite decât o intervenție de o amploare mai mare. Și în această situație, vor fi păstrate toate elementele originale (învelitori, nervuri, capitalband, scoarțe etc.). În cazul volumelor care și-au pierdut complet toate elementele constitutive ale

3. Elena Rodica Calta, *Legătoria de carte, un meșteșug de veche tradiție românească în vestul Transilvaniei*, în *valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p.384.

legăturii, relegarea trebuie să se facă, ținând cont de particularitățile istorice și geografice în care acestea au fost realizate, folosind analogiile oferite de bibliografia de specialitate⁴.

În cazul nostru, din numărul mare de cărți românești restaurate, o parte semnificativă dintre acestea a suferit degradări masive ale legăturilor, care au condus fie la pierderea integrală a acestora, fie la detașarea scoarțelor, a învelitorilor din piele, la pierderea funcționalității nervurilor prin desprinderea și detramarea acestora. O parte însă din aceste cărți și-au păstrat intacte unele elemente ale legăturii, sau chiar au fost determinate doar degradări zonale. În funcție de fiecare caz în parte, cu specificul său, au fost luate deciziile privind restaurarea acestor cărți. Unele au fost restaurate fără descoaserea volu-

mului, prin intervenții mici, asupra cotorului, scoarțelor, nervurilor, capitalbandului, pielii etc., prin consolidarea acestora. Altele însă au necesitat intervenții de o amploare mai mare.

În ideea unei responsabilități sporite din partea acelor care decid viața cărților, a restauratorilor, care în ultimă instanță au datoria salvării lor, trebuie accentuat rolul cărții vechi și menirea noastră de a o păstra.

ABSTRACT

In the romanian activity of restauration have come out two tendencies, which referred to complete restoration of ancient books volumes, and also referred to small interventions, without undoing the volumes.

Accepted, as well as repelled, each one of these methodes has a justification, as long as we are not talking about exclusivism.

Considering each book as a separate case, everyone with its own problems, we can say that any method is a good one if we apply the principle of minimum intervention, keeping all the original elements.

4. Doina Dregheciu, *Legători de cărți consemnați în însemnări olografe de pe tipărituri românești vechi din județul Alba (Secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea), în Sargetia XXI - XXIV, 1988 - 1991, p. 198 - 202.*